

Մ. Դ. ՃԵՎԱԴԻՐՃՅԱՆ

ԴՐՎԱԳՆԵՐ ԿԻՆԿԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
XIV դարի ՀԱՅ-ՎՐԱՑԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ*

Մաս II

Պատմագիտությունը գտնում է, որ տամուծել Ալիծի և իշխանագուն Դավթի որդիներն էին կապանցի թորոս ավագ մարաջախտ ու սպարապետը և Օշին մարաջախտը²⁸: Թորոս ավագ մարաջախտի որդիներն էին սպարապետ պարոն Լիպարիտ մարաջախտը և պարոն Վասիլ ավագ մարաջախտը²⁹: Իսկ Օշին մարաջախտի որդին էր մյուս Վասիլ Իշխանը:

Կապանցի պարոն թորոս ավագ մարաջախտը, Լիպարիտից և Վասիլից բացի, ունեցել է նաև Լիկոս անունով կրտսեր որդի: Ըստ գոյություն ունեցող ժողովրդական գրավոր մի գրույցի, նրանք եղել են իբր 7 եղբայր և մի քույր³⁰:

Խնդրո առարկա սպարապետ Լիպարիտի և ավագ մարաջախտ Վասիլի մասին պահպանվել են մի քանի հավաստի տեղեկություններ: Սպարապետ Լիպարիտի անունը մեզ հայտնի է դեռ 1368 թ. Սսի շուրջ տեղի ունեցած ճակատամարտից, ուր գլխովին ջախջախվել էր Տարսոնի մամլուկ ամիրա Շահարոզլի Մանչակի բանակը: Սսի և շրջակա բերդերի պաշտպանները, Լիպարիտ սպարապետի առաջնորդությամբ, ռազմավարական մի հիմնալի ծրագիր են գործադրում, որից հետո թշնամին ընկնում է ծուղակը: Մանչակի բանակը փակ տարածության մեջ կոտորվում է, իսկ ամիրան հազիվ կարողանում է ճողոպրել դեպի Տարսոն: Սակայն նա, կրած պարտության և կորուստների վրեժը լուծելու համար, հաջորդ՝ 1369 թ. երկրորդ անգամ 60000-անոց մի բանակով արշավում է Սսի վրա: Այս պատերազմը ճակատագրական ելք է ունենում սպարապետ Լիպարիտի համար: Ծակատամարտում սպարապետ Լիպարիտը Սսի կամրջի³¹ պաշտպանությունը հանձնել էր թագավոր Կոստանդին VI-ին (1365-1373 թթ.): Սիս բերդաքաղաքի դռներից մեկը գտնվում էր հիշյալ կամրջի մոտ: Այդ պատճառով կամուրջը ռազմագիտական մեծ նշանակություն ուներ մայրաքաղաքի պաշտպանության

* Սկիզբը տե՛ս հմր. Բ-Գ, էջ 191:

28 Պ. Մ. Խաչատրյան, Հովհաննես Թլկուրանցու «Տաղ քաջի Լիպարիտին» պատմական ողբը, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1964, N 2, էջ 116:

29 Ժ. դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, կազմեց՝ Լ. Խաչիկյան, Երևան, 1950, էջ 451:

30 Ն. Ակինյան, Քաջն Լիպարիտ պատմության, տաղերու և գրույցներու մեջ, «Հանդես ամսօրյա», 1933, հունվար-փետրվար, էջ 129-130: Արմենուհի Սրապյան, Հայ միջնադարյան գրույցներ, Երևան, 1969, էջ 241, «Պատմութիւն քաջ Լիպարիտին և քեռ նորին»: Յովհաննես Թլկուրանցի, Տաղեր, աշխատասիրեց՝ Էմ. Պիվազյան, Երևան, 1960, էջ 271: ՄՄ ձեռ. NN3569, 6951 և 515:

31 Սսի պատմական կամուրջը մինչև օրս օգտագործվում է և կոչվում «Կոզան քյոփրյուսի»: Կիլիկիայի հայերը այն անվանում էին «Անցմնցկին կանդարայն»:

գործում: Սպարապետ Լիպարիտը, հայ ասպետների գլուխ անցած, մխրճվում է թշնամու շարքերի մեջ և խուճապ առաջացնում Մանչակ ամիրայի բանակում: Սսի պաշտպանները սկզբում լավ էին կռվում թշնամու դեմ: Սակայն կռվի ճակատագրական մի պահին Կոստանդին VI թագավորը նենգաբար ետ է քաշում իր տրամադրության տակ գտնվող կամրջի պաշտպան մարտիկներին և պաշարման վտանգի տակ թողնում թշնամու դասավորությունների մեջ մխրճված սպարապետ Լիպարիտին ու նրա հետ միասին մարտնչող հայ ռազմիկներին: Մանչակ ամիրայի զինվորները, գրավելով անպաշտպան մնացած կամուրջը, կտրում են Լիպարիտի վերադարձի ճանապարհը: Նա ջանում է նահանջելով անցնել կամուրջը, սակայն դա չի հաջողվում նրան: Սսի կամրջի շուրջ տեղի ունեցած կռվի ժամանակ հերոսի մահով զոհվում են հոգնած ու անօգնական մնացած սպարապետ Լիպարիտը³², սիր Զոհանը³³ և 100 հայ մարտիկներ: Թշնամին Լիպարիտի գլուխը տանում է իր հետ: Ամիրան ափսոսանք է հայտնում Լիպարիտի սպանության առթիվ, նա մտադիր է եղել Լիպարիտին իր ծառայության մեջ ընդունել և նրա միջոցով ոչնչացնել իր թշնամիներին:

Սսի կամրջի պաշտպանությունը լքելուց հետո, Կոստանդին VI թագավորը քաշվում է Սսի քարաբլրի գագաթին գտնվող բերդը ու փակել տալիս կամրջի մոտակա քաղաքի դուռը: Սպարապետ Լիպարիտը կամրջի մոտ կռվի թեժ պահին ծայնում է թագավորին, որպեսզի օգնեն իրեն: Սակայն թագավորը մնում է անհողողող: Նա տեսնում է Սսի պարիսպների ստորոտում կռվող յուրայիների կորուստը և ապա Սիս մայրաքաղաքի ավերումը:

Ճակատամարտի ժամանակ թագավորի կողմից սպարապետին թշնամու բանակի շարքերի մեջ մխրճված վիճակում անօգնական թողնելու համար գոյություն պիտի ունենար զորավոր մի դրդապատճառ: Դրա լուսաբանման որոշ տեղեկություններ են պարունակում Լիպարիտի եղբորը՝ ավագ մարաջախտ Վասիլի գրած ժամանակագրության հետևյալ տողերը.

«Կու ասեն, թե Կոստանդին թագաւոր՝ պարոն Զեթնու որդին, եբեր զհիծելն ու տուր տուեց զպարոն Լիպարիտն ու զքաղաքն տաճկին...»³⁴:

Հետագայում (1373 թ.) Կոստանդին VI-ի նկատմամբ կազմակերպվել է դավադրություն, որի հետևանքով սպանվում է թագավորը³⁵: Դավադիրներից մեկն էր զոհված Լիպարիտի եղբայր, ավագ մարաջախտ Վասիլը: Ըստ միջնադարում գոյություն ունեցող ֆեոդալական դրույթների, դա շատ սովորական երևույթ էր:

³² Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 431, և Գ, էջ 194:

³³ Նույն տեղում, Գ, էջ 624:

³⁴ «Կասեն թե, պարոն Զեթնու որդի Կոստանդին թագավորը, բերավ տաճկի հեծելազորը ու հանձնեց պարոն Լիպարիտը և (Սիս) քաղաքը»: Տե՛ս British Museum, Catal.Or. 5458, թրթ. 143բ: «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1963, N 4, էջ 197: Կոնիքիր, Ցուց. թ. 113, էջ 292: «Հանդես ամսօրյա», 1965, հունվար-մարտ, էջ 30:

³⁵ Սպանության պատճառ է հանդիսացել վախկոտ և արծաթասեր Կոստանդին VI թագավորի անվայել արարքը: Բացվել է թշնամու հետ նրա կայացրած գաղտնի գործարքը: Նա համաձայնել էր թշնամուն հանձնել Կիլիկիայի Հայկական պետությունը և փոխարենը ստանալ իր անձի ու զանձերի անձեռնմխելիության երաշխիքը, որպեսզի կարողանա փախչել Կիպրոս կղզի:

Կարելի է ասել, որ պարոն Լիպարիտը և Վասիլը սերունդ էին Հայոց թագավորական ընտանիքից և Կիլիկիայի հայկական թագավորության գահի հավակնորդներ էին: Այդ պատճառով էլ Կոստանդին VI-ին կասկած էին ներշնչում հայացած այդ վրացի պարոնները: Դրա մասին է ակնարկում տաղասաց Հովհաննես Թլկուրանցին. «Եւ թագաւորն Հայոց երկեաւ 'ի քաջ Լիպարիտէն, զի մի գուցցէ և զինքն ըսպանանէ և թագաւորէ»³⁶:

Թագավորի թռնորդի պարոն Լիպարիտի և Վասիլի ժառանգության իրավաբանական դրությունը բնականաբար կասկած էր ներշնչում Կոստանդին VI-ին: Քաջ սպարապետից ընդմիշտ ազատվելու համար, նա կազմակերպել էր արյունալի ու նենգ մի սպանություն, որի պատճառով տուժեց նաև Սսի և շրջակայքի հայ բնակչությունը:

Քաջ Լիպարիտի կերպարը անմահացել է հայ ժողովրդի երգերում, գրույցներում ու պատումներում: Դրա մի արձագանքն են տաղասաց Հովհաննես Թլկուրանցու «Տաղ քաջի Լիպարիտին» պատմական ողբը, կաֆացի Սարգիս անունով մի անծանոթ երգչի՝ Լիպարիտին ձոնած սրտառուչ երգը³⁷, «Եօթ եղբայրք հսկայք եւ քոյր նոցին»³⁸ և «Պատմութիւն քաջ Լիպարիտին եւ քեռ նորին»³⁹ ժողովրդական գրույցները:

Կիլիկիայի հայկական պետության անկումից (1375 թ.) հետո մոռացության և կորստի են մատնվել համարյա բոլոր հայ թագավորների, իշխանների ու ազնվականների գերեզմանները: Սակայն դարեր շարունակ պահպանվել և ուխտատեղիի է վերածվել սպարապետ Լիպարիտի գերեզմանը: Մինչև Առաջին Համաշխարհային պատերազմը Սիսում գոյություն ուներ Լիպարիտի գերեզմանը, որին թուրքերը Աղձա-Բաբա էին անվանում: Դա գտնվում էր հին Սիս բերդաքաղաքի պարիսպներից ներս, արդի Ադանա վիլայեթի Կոզան շրջկենտրոնի կառավարական խոշոր շենքի և նրա բակի⁴⁰ տեղում (1958 թ.): Ըստ ավանդության, այդ տափարակ վայրում էին գտնվում Կիլիկիայի հայ իշխանների և ազնվականների գերեզմանները⁴¹:

Կապանի կոմսերը և կոմսուհիները միշտ չէ, որ ապրում էին Կապանում: Նրանք Սիսում, Տարսոնում, Կապանում և շրջակա գյուղերում ունեին ապարանքներ կամ բնակարաններ: Թորոս ավագ մարաշախտը ծնվել էր Կապանում: Նրա որդիներից վերոհիշյալ Վասիլը ծնվել էր Սիսում, իսկ նրա եղբայր Լիպարիտը՝ Կապանի Սասնո գյուղում⁴²:

³⁶ Հովհաննես Թլկուրանցի, նշվ. աշխ., էջ 271: Պ. Ս. Խաչատրյան, նշվ. աշխ., էջ 114: Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., Բ, էջ 433: Արմենուհի Սրապյան, նշվ. աշխ., էջ 239: ՄՍ, ձեռ. NN 3569, էջ 25ա: 6951, էջ 129բ: 515, էջ 26ա:

³⁷ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 431:

³⁸ Ա. Սրապյան, նշվ. աշխ., էջ 241-244: ՄՍ ձեռ. N 515, էջ 26բ:

³⁹ Ա. Սրապյան, նշվ. աշխ., էջ 238-241:

⁴⁰ Հայոց գերեզմանների հետքը վերջնականապես կորցնելու նպատակով հիշյալ վայրը հարթեցվեց և տապանաքարերը կորստի մատնվեցին: Տեղում կառուցվեց Կոզան շրջկենտրոնի վարչատերիտորյալ (կայմականության) կառավարական նոր շենքը:

⁴¹ Միսաք Քելեշյան, Սիս-Մատյան, Պեյրուք, 1949, էջ 133-134:

⁴² XIV դարի Կիլիկիայի Հայկական պետության Սասնո գյուղը գտնվում էր Կապան բերդից հարավ-արևելք, Կապան գետակի հովտում: Այժմ գյուղը կոչվում է Սիսնե: Մինչև Առաջին Համաշխարհային պատերազմի հայաջինջ տարիները, Սիսնե

Ջրույցների, ժամանակագրությունների բովանդակությունից և բանասերների ուսումնասիրություններից եզրակացնում ենք, որ սպարապետ Լիպարիտի տոհմը ոչ մի առնչություն չունի Մուշ քաղաքից հարավ գտնվող Սասունի (Սանասուն) և Սյունիքի Կապան բնակավայրերի կամ Օրբելյանների տոհմի հետ, ինչպես ենթադրել են Ղ. Ալիշանը և մյուսները⁴³։ Լիպարիտի սասունցի լինելու սխալ կարծիքը տարածվել է «Պատմութիւն քաջ Լիպարիտին և քեռնորին» գրավոր զրույցի հետևյալ հատվածից.

«Քաջ Լիպարիտն էր 'ի Սասնոյ գաւառէն, որ եկեալ բնակէր 'ի Կիլիկէ, 'ի ժամանակս վերջին թագաւորացն Հայոց, որ 'ի յազգէն Ռուբինանց Հեթմոյ և Թորոսի, և 'ի նոցին թռռանցն...»⁴⁴։ Ինչ խոսք, որ սպարապետ Լիպարիտը կիլիկեցի չէր։ Նա Կիլիկիա էր եկել իր հայրենի տիրույթ և ծննդավայր Սասնո գյուղից⁴⁵։ Դա գտնվում էր Կոկաց աշխարհի Կապանի դքսության սահմանների մեջ, որը մաս էր կազմում Կիլիկիայի Հայկական պետության։ Կապանի Սասնո գյուղը և Մուշի հարավի Սասնո գավառը իրար հետ ոչ մի առնչություն չունեն։ Այդ թյուրիմացությունն առաջացել է զրույցը կազմողների կամ հետագայում (մինչև XVII-XVIII դդ.) շարադրանքում արտագրողների մտցրած փոփոխությունների պատճառով։

Տեղին կլինի այստեղ անդրադառնալ կարևոր մի հանգամանքի ևս, որը մինչ այժմ վրիպել է բանասերների ուշադրությունից։ Հայտնի պատմաաշխարհագրագետ է. Հոնիգմանն իր Բյուզանդիայի կայսրության հարավ-արևելյան սահմանների քարտեզում⁴⁶ Կապան բերդի անունը գրել է Καπνισπερτι (հայերեն՝ Gabnupert, Gaban, թք. geben) ձևով։ Ակադեմիկոս Ս. Երեմյանը նշել է, որ դա հայերեն Կապան բերդ տեղանվան վրացերեն (մեզ հասել է հունարենը՝ Καπνισπερτι) ձևն է և ոչ մի առնչություն չունի բյուզանդական շրջանի հունարենի հետ։ Հավանական է, որ է. Հոնգիմանը, բյուզանդական գրավոր աղբյուրներ ուսումնասիրելիս, հանդիպել է XIII-XIV դդ. գրության մեջ հիշատակվող Καπνισπερτι տեղանվանը, որը Կիլիկիայից վրացերեն նամակագրության միջոցով հասել է Վրաստան, ապա այնտեղ հունարեն ուղղագրությամբ անցել է Բյուզանդիա։ Դա պիտի լինի է Հոնիգմանի աշխատությունում Կապան բերդի անվան «Կապնիսպերտի» ձևը ստանալու պատճառը։ Պարզվում է, որ է. Հոնիգմանի գրած անվանակոչման այդ ձևը արդյունք է XIII դարում Կիլիկիայի Հայկական պետության տարածքում բնակություն

գյուղում ապրում էր 25-30 տուն հայ բնակչություն։ Դրանից հյուսիս Բունդուր գյուղում՝ 200 տուն, Կապանից հարավ Դավութ կամ Դավութենց գյուղում՝ 70 տուն, նրա շրջակա Շիվիլկի գյուղում՝ 150 տուն, և Տրդատենք գյուղում՝ 80 տուն բնակչություն կար։ 1921 թ. հետո այս կողմերում հայ բնակչություն չկա։

⁴³ Ղ. Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 548։ Նույնի՝ Հայապատում, հ. 2, էջ 539-540, ծան. 15։ Ա. Սրապյան, նշվ. աշխ., էջ 98։

⁴⁴ Ա. Սրապյան, նշվ. աշխ., էջ 238։

⁴⁵ Մուշի հարավի Սասնո (Սասուն) գավառի անունը Սանասուն տեղանվան կարծացված ձևն է։ Իսկ Կապանի Սասնո գյուղի անունը գալիս է «սասանիլ» բայից։ Որովհետև հիշյալ երկրամասում, նրա հրաբխային բնույթի պատճառով, հաճախ էին երկրաշարժեր լինում։ Մոտ անցյալում՝ շրջակայքում կային Կոչեղ և Խախտուկ կոչվող վայրեր։

⁴⁶ A. A. Vasiliev, Bizance et les Arabes, tom III, Die Ostgrenze des Byzantinschen Reiches. Von Ernst Honigman, Bruxelles, 1935: «Fines Orientales Imperii Byzantini c annum 960», քարտեզ։

հաստատած վրացական համայնքի առկայության: Այդ են հաստատում Ամանոս լեռների վրաց ավերված վանական հաստատությունները:

Հետաքրքիր տեղեկություններ են հասել Կիլիկիայի Հայկական պետության անկման նախօրեին պետության ավագ մարաշախտ, խնամակալ և ռազմական խորհրդի անդամ պարոն Վասիլի ճակատագրի մասին: Նա, ծագումով արքունիքին մոտ կանգնած անձնավորություն լինելու բերումով, Կիլիկիայի Հայոց պետության կազմում զբաղեցրել էր բարձր պաշտոններ: Հովհաննես Դարդիլի և պարոն Վասիլի ձեռքով գրված ժամանակագրությունների բովանդակության ու այլ աշխատությունների ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ պարոն Վասիլը, Կոստանդին VI թագավորի սպանությունից (1373 թ.) հետո, նշանակվել է Մարիամ խնամակալ թագուհու զինվորական օգնական, երբ նա կարգվեց պետության թագապահ⁴⁷ և գանձապահ: Պարոն Վասիլին Հ. Դարդեյը համարում է Կիլիկիայի Հայկական պետության գանձը հափշտակող չորս խնամակալներից մեկը: Լևոն VI վերջին թագավորը, պատերազմական ծանր դրության պատճառով, ներում է շնորհում⁴⁸ պարոն Վասիլին և մյուս մեղադրյալ երեք խնամակալներին: Ըստ Հ. Դարդեյի տված տեղեկության, 1375 թ. Սսի բերդի պաշարման ժամանակ Լևոն VI Լուսինյանի դեմ կազմակերպված դավադրության պարագլուխներից մեկն էլ եղել է պարոն Վասիլը⁴⁹:

Սսի բերդի գրավումից ու Լևոն VI-ի Կահիրե գերի տարվելուց հետո, պարոն Վասիլը հավատափոխ է լինում⁵⁰: Ըստ Հ. Դարդեյի հաղորդման, պարոն Վասիլը Եգիպտոսի մամլուկ սուլթան Շաբան իբն Հասան էլ Աշրաֆի առաջ, իբր իր թագավորին մատնող, շնորհագուրկ է լինում և չի տիրանում ոչ մի պաշտոնի⁵¹: Սակայն պարոն Վասիլ մարաշախտի գրած ժամանակագրությունից տեղեկանում ենք, որ նա (հավատափոխ ու մամլուկ⁵² լինելուց հետո)⁵³ 1375-1400 թթ. միջև ընդունվել է Եգիպտոսի մամլուկ սուլթանի ծառայության մեջ ու ստանձնել պետական բարձր պաշտոններից մեկը: Դրա ապացույցն է այն, որ 1400 թվականին, Լենգ Թիմուրի բանակների կողմից Սիրիայի Դամասկոս քաղաքը գրավելու ժամանակ, հավատափոխ և մամլուկ

47 Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. Ե, էջ 60-61, հմր. 64: Հովհաննես Դարդեյի ժամանակագրութուն հայոց, Ս. Պետերբուրգ, 1891, էջ 78-79:

Լևոն VI վերջին թագավորը, Կիպրոսից մինչև Սիս հասնելը, պետության խնամակալ էր կարգել (1374-1375 թթ.)

Ա. Նախկին թագուհի և Կոստանդին VI-ի կին Մարիամին:

Բ. Լևոն VI վերջինի հորեղբայր, Կոռիկոսի կոմս Բոեմոնդի կին և Կոստանդին V թագավորի քույր, կոմսուհի Ռեմին (Euphémie):

Գ. Կոռիկոսի կոմս Բոեմոնդի և Ռեմինի անհարազատ որդի, սեպուհ Բարթողիմեին:

Դ. Ավագ մարաշախտ պարոն Թորոսի որդի, պարոն Վասիլին:

48 Հ. Դարդեյ, նշվ. աշխ., էջեր 79, 105 և 108-111:

49 Նույն տեղում, էջեր 130, 135-138 և 154:

50 Նույն տեղում, էջ 154:

51 Նույն տեղում:

52 Եգիպտոսի մամլուկ պետության զինվորական ու կառավարական կազմի կորիզը կազմված էր հավատափոխ քրիստոնյաներից ու ասիական երկրների բազմազգ մի խառնուրդից: Եգիպտոսի բնիկ ժողովուրդը գրեթե մասնակցություն չունեցրեց մամլուկ պետության վարչական կազմում:

53 «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1963, № 4, էջ 196-197:

Վասիլը գերի է ընկնում թաթար, վրացի, հայ ու այլ ազգերից բաղկացած մարտիկների ձեռքը: Այդ մասին Վասիլը գրել է հետևյալը. «...ու գիշերն Ձ (6)-ն յունուարն, որ ուրբաթ լուսացաւ է (7) յունուարն՝ փախաւ սուլտանն ու ամէն պարոնայքն, հասաւ թաթարն ու թաղթնեց զոր հասաւ, ու մնաց քաղաքն ի յիրենց ձեռքն, ու բռնեցին զիս: Ու Աստուած արար մեծ սքանչելիք, որ ի բռնել հանդիպեցան ինձ քրիստոնէք, ու գիտացան զմեզ, որ ի մեր երկիրն եկել ին ի պարոնն անկան յառ թագաւորն, ու նոքա եղան մեզ վկայք որ Աստուծով խալըսեցաք ու դարձուցին այն քրիստոնէքն զմեզ, որ չուանով կապեցին ու քաշեցին 'ի քաղաքն»⁵⁴: Լենգ Թիմուրի բանակների կողմից Դամասկոսի գրավման գործողությունները վերջանալուց հետո, Վասիլը շարունակել է նկարագրել իր դրությունը: 10 հունվարին «...զիս մտուցին ի տարին Ճամայն, ու պահեցին ինչուի յերկուն, որ մարդ ուժ չարար: Յետև Գ (3) աւուրն, երկուշաբթի մտաք 'ի Դմըշխ ու տեսաք մեծ զարմացումն՝ աւելի քան ՁԺՃՈ (1000000) մարդն մեռած: Ու աւաք ուրբաթ գիշերն, որ շաբաթ լուսացաւ՝ հասաք 'ի գեղ մի Այդէ անուն, ու կեցաք Ը (8) օր, ելաք գնացաք 'ի Սայիտինու լեռն, 'ի գեղ մի անուն Շահի // ու գտաք զճամալատին ի // րյապ տանն, որ մեզ սիրելի էր ու համօղացն գեղանուն, ու տեսել էր ի մէնէ մարդկութիւն, տեսաւ զմեզ ու արար շատ մարդկութիւն, կեցաք առ ինք ԻԲ (22) օր, ու հիւնցայ ծանր հիւընդութիւն: Աստուած արար նոր սքանչելիք, ու ողջացուց: Իջայ 'ի Սայիտէ, ու նավեցաք ու համբարձմանն ուրբաթ օրն հասայ յերուսաղէմ, ծանր հիւանդ»⁵⁵:

Մեր կարծիքով Երուսաղէմում էլ վերջանում է ծերացած ու հիվանդ պարոն Վասիլ ավագ մարաջախտի զինվորական ու քաղաքական արկածներով լի կյանքը: Հավատափոխ լինելուց հետո նա ստանձնել է Եգիպտոսի սուլթանության պետական ատյանում բարձրաստիճան մի պաշտոն, որը կարողացել էր Սայդայի մի ունևոր մարդու «'ի մէնէ մարդկութիւն» անել: Բացի այդ, Լենգ Թիմուրի արշավանքի ժամանակ մամլուկների երկիրը պաշտպանելու համար չերքեզ մամլուկ սուլթան Բարքուք էլ Ձահիրի հետ միասին Կահիրեից գալիս է «'ի Ղազէ»⁵⁶ և այնտեղից «ես հասայ ի Քսուէ»⁵⁷ առ Թաղրիուերդին, որ Շամբու⁵⁸ նայիպութիւնն առել էր»⁵⁹, որպեսզի կասեցնեն Լենգ Թիմուրի զորքերի առաջխաղացումը: Սակայն բախտը չի ժպտում մամլուկ Վասիլին ու գերի է ընկնում կյանքում երկրորդ անգամ: Վասիլի ժամանակագրությունը շարունակվել է մինչև 1404 թ.: Մենք կարծում ենք, որ Վասիլը մահացել է այդ թվականին կամ դրանից քիչ հետո Երուսաղէմում⁶⁰:

⁵⁴ Նույն տեղում, էջ 196:

⁵⁵ Նույն տեղում:

⁵⁶ Ծովափնյա Ghaza քայաք, Միջերկրական ծովի հարավ-արևելյան անկյունում:

⁵⁷ Kiswe բնակավայր Դամասկոսից 20 կմ հարավ-արևմուտք, Նահր Ավաճ (Nahr 'Awaj, wani al Ajam) գետակի վրա, Ջեբել Ասվադ լեռան կիրճի հարավային ծայրամասում:

⁵⁸ Շամ, Դամասկոս, Դիմշխ:

⁵⁹ «Պատմա-բանասիրական հանդես», նշվ. աշխ., էջ 195:

⁶⁰ Կիլիկիայի Հայկական պետության անկումից (1375 թ.) հետո, Երուսաղէմում բնակություն հաստատել և այնտեղ էլ մահացել էին նախկին թագուհի Մարիամը (մահ 1405 թ.), Լևոն VI-ի զինակիր կոմս Սոհիե Դուլկարտը և նրա կինը՝ կոմսուհի Ռեմին (Euphemie), Մարիամ թագուհու դուստր Բիննան (մահ. 1405) և ուրիշներ:

Հ. Աճառյանը պարոն Վասիլ ավագ մարաջախտի անվան մեջ տեսնում էր երկու տարբեր անձնավորություններ՝ «Վասիլ զորավար և ավագ մարաջախտ, որդի Թորոս ավագ մարաջախտի»⁶¹ և «Վասիլ պարոն, որդի պարոն Թորոսի»⁶²: Երկու նույնանուն պարոնների հոր անունը Թորոս է: Եղել են Լևոն VI-ի մերձավորները և միասին տարվել Կահիրե որպես գերի: Ապա երկուսն էլ եղել են հավատափոխներ: Սակայն պատմագիտությունը գտնում է, որ բոլոր եղելությունները պատահել են միևնույն անձնավորության հետ:

Ավագ մարաջախտ Վասիլի և սպարապետ Լիպարիտի հայրը՝ ավագ մարաջախտ և սպարապետ, Կապանի կոմս պարոն Թորոսը, մեռել է անբնական մահով: Այդ մասին գրված է հետևյալը. «Յետ ժԲ (12) ամի անցանելոյ Հեթումն հոռոմ շունն 'ի Սսոյ մահադեղ արբոյց քաջ զաւրավարին պարոն Թորոսին և սպան զան»⁶³:

Քաղկեդոնական Հեթումը պատկանում էր Կիլիկիայի Հայկական պետության ավագանու դասին և հատկապես Թորոս զորավարին ծանոթ մի անձնավորություն էր: Այդ պատճառով էլ միասին խմել են ինչ-որ մի խմիչք: Հիշյալ այս Հեթումը, Կոստանդին VI թագավորի «քաջ զորավար Հեթումն» էր: Սպարապետ Լիպարիտի սպանությունից (1369 թ.) հետո նա էր ստանձնել սպարապետի պաշտոնը: Լևոն VI-ի գերվելուց հետո, գրավել էր Կանչի բերդը: Սրա կինը նշանավոր Ջարմանուհին էր: Կնոջ հետ միասին պայքար է մղել Եգիպտոսի մամլուկ սուլթանի զորքերի դեմ և գերի բռնել սուլթանի որդուն: Սակայն Գրիգոր անունով մեկը⁶⁴ փրկել է սուլթանի որդուն և սպանել Հեթումին: Կիլիկիայի Հայկական պետության վերջին սպարապետն էր այս Հեթումը⁶⁵: Նրա մահից հետո կինը՝ Ջարմանուհին, գրավում է մինչ այդ Կապանի կոմսերին, այդ թվում՝ օրինավոր ժառանգորդ, ավագ մարաջախտ Վասիլին պատկանող Կապանի բերդը, և տիրում 5 տարի⁶⁶: Դավաճանության հոտ է գալիս Ջարմանուհու և նրա ամուսին Հեթում զորավարի բռնած գործերից: Առերևույթ նա քաջ զորավար էր, սակայն նա շարունակել է ծառայել Կոստանդին VI թագավորի թաքուն նպատակներին: Ինչպես հայտնի է, թագավորը թշնամաբար էր տրամադրված Կապանի կոմսության իշխանական տան անդամների նկատմամբ, հանձինս նրանց տեսնելով գահի հավակնորդների: Այդ պատճառով էլ կազմակերպեց սպարապետ Լիպարիտի սպանությունը: Հիշատակարանի բովանդակությունից պարզվում է, որ Լիպարիտի հայրը՝ Թորոս զորավարը, թունավորվելով սպանվել է Հեթում անունով ինչ-որ հունադավան մեկի կողմից: Իսկ ի պատասխան պարոն Վասիլը իր համախոհների հետ կազմակերպել է Կոստանդին VI-ի սպանությունը: Պարոն Վասիլը դավադրություն է կազմակերպել նաև Լևոն VI-ի նկատմամբ: Կապանի կոմսության իշխանական տան անդամների և Սսի վերջին թագավորների միջև գոյություն ունեցող մահացու թշնամությունը բացասական ազդեցություն ունեցավ Կիլիկիայի Հայկական պետության

⁶¹ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., Ե, էջ 60-61, հմր. 64:

⁶² Նույն տեղում, էջ 61, հմր. 66:

⁶³ «Հանդես ամսօրյա», 1965, հունվար-մարտ, էջ 29:

⁶⁴ Գրականության մեջ և Ջեթումի կողմերում հայերը այս Գրիգորին համարել են մատնիչ: Սակայն ուսումնասիրություններից այլ բան է պարզվում:

⁶⁵ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ.:

⁶⁶ Նույն տեղում, հ. Բ, էջ 174-175:

վարչակարգի կայունության վրա: Երկու կողմերն էլ տարբեր ձևերով իրար սպանելով, ասպարեզից հեռացնում էին միմյանց: Գրիգորը պիտի լիներ Վասիլի հավատարիմ մարդկանցից մեկը: Ինչպես հայտնի է, Լևոն VI-ի Կահիրե գերի տարվելուց հետո Վասիլը դավանափոխ էր եղել և ստանձնել Եգիպտոսի սուլթանի արքունիքի բարձր պաշտոններից մեկը: Կանչի բերդում կալանավորված սուլթանի որդուն փրկելով և «հոռոմ շուն Ջեթումին» սպանելով, բնական է, որ սուլթանից մեծ պատվի կարժանանային թե՛ դավանափոխ Վասիլը և թե՛ Գրիգորը:

Կոստանդին VI թագավորի սպանությունից հետո, Կիլիկիայի Չայոց թագավորության գահին տիրանալու համար ավագ մարաջախտ պարոն Վասիլին խոչընդոտում էր միայն Չայոց Կոստանդին III (1341-1342 թթ.) թագավորի⁶⁷ և նրա կնոջ՝ վրաց Գեորգի V Պայծառափայլ (1314-1346 թթ.) թագավորի դուստր Սուլթանի տիկնոջ որդին, իշխան Լևոնը: Վերջինս թագավորի որդի էր, իսկ պարոն Վասիլը՝ թագավորի թոռնորդի: Սա էր խանգարող հանգամանքը: Երկուսն էլ սերում էին Օշին թագավորի քույրերից: Այդ առումով կարելի է համարել, որ նրանք իրար հետ ունեին ազգակցական հեռավոր կապեր: Լևոնը ծնվել էր թագավոր և թագուհի ծնողներից: Ուստի՝ թագաժառանգ էր, ըստ գոյություն ունեցող իրավաբանական դրույթների: Չայոց ավագանին, նկատի ունենալով այդ հանգամանքը, անկախ նրանից, որ թագաժառանգի դավանանքը և հայացքները տարբերվում էին Չայոց պետության և Եկեղեցու կարգերից, ընդունել էր գահի նկատմամբ նրա ունեցած իրավունքները:

Գունդստաբլ իշխան Ջեհանը մահանալիս ուներ երկու տղա: Դրանցից Բոհենոնդը հինգ, իսկ Լևոնը երկու տարեկան էին: Լևոնը ծնված էր, երբ Ջեհանը թագավոր էր Կոստանդին III (1341-1342 թթ.) անունով⁶⁸: Այս հաշվով արքայադուստր Սուլթանը և իշխան Ջեհանը ամուսնացել էին 1336-1337 թ.: Լևոնի ծնված ժամանակ մայրը կոչվում է «թագուհի Սուլթան տիկին»: Վերջինիս արքայադուստր լինելու մասին հետևյալն է գրել Լևոն VI թագավորի խոստովանահայր, քարտուղար և պատվիրակ Զ. Դարդելը.

(Օշինի որդի Լևոն V-ը) «...գիտաքեռորդիսն իւր գիշխանն Ջեհան Լուսինեան, զոր արար գունդստապլ Չայոց, և ետ նմա 'ի կնութիւն զՍուլթան տիկին, զդուստր արքայից Վրաց, և ...» (էջ 31): Ըստ հաշվումների տված արդյունքի, 1336-1337 թթ. «Վրաց արքան» էր Գեորգի V Պայծառափայլը: Պարզվում է, որ Լևոն VI Լուսինյան թագավորը Գեորգի V-ի թոռն է:

⁶⁷ Տոհմաժառերում ներկայացված է Կոստանդին III թագավորի ծագումը: Նրա հորեղբայրը եղել է Կիպրոսի Լուսինյան Ջենրի II թագավորը: Իսկ մորեղբայրները եղել են Չայոց Ջեթում II և Օշին թագավորները: Ուստի՝ Կոստանդին III-ը պատկանում էր Լուսինյանների արքունի տանը:

⁶⁸ Զ. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 670-671, հմր. 137 և հ. Դ, էջ 577-578, հմր. 2: Զ. Դարդել, նշվ. աշխ., էջ 31:

Հյուզ III Լուսինյան

թագավոր Կիարոսի և Երուսաղեմի

1267-1284 թթ.

Ամորի Լուսինյան.

կոմս Տյուրոսի

(մահ. 5/1-1310 թթ.)

Հենրի II Լուսինյան.

թագավոր Կիարոսի

1285-1324 թթ.

օո Իզապել.

Դուստր հայոց Լևոն III

թագավորի

(մահ. 1323 թ.)

Բոհեմոնդ Լուսինյան.

կոմս Կոռիկոսի

(մահ. 17/11/1344 թ.)

օո Ռեմի կոմսուհի.

դուստր Պաղտին

մարաջախտի Հայոց

(մահ. Երուսաղեմ)

Կոստանդին III Լուսինյան.

թագավոր Հայոց

1341-1342 թթ.

Իշխ. John, Ջեհան, Ջիւան.

(մահ. Սիս 7/8/1343 թ.)

օո 1336/1337 թ. Սուլթան.

Տիկին, դուստր Վրաց

Գեորգի V թագավորի.

(մահ. Սիս 1374 թ.)

Կոստանդին IV

Լուսինյան.

(Guy, Գուիտոն)

թագավոր Հայոց

1342-17/11/1344 թթ.

Իզապելլա.

Լևոն VI Լուսինյան.

վերջին թագավոր

Հայոց.

1374-1375 թթ.

(ծն. 1341, Սիս, մահ.

1393 Փարիզ)

Մարգարիտ դը Սուասոն

(Marguerite de Soisson,

մահ. 1381/2 թ. Կահիրե):

Բոհեմոնդ (Boëmond)

Լուսինյան.

իշխան, տեր Կոռիկոսի

(մահ. 1363 թ. Վենետիկ)

ծն. 1338 թ.

Կոստանդին III-ի առավել չափով լատինամոլ լինելու պատճառով, Կիլիկիայի Հայկական պետության պապական (կաթոլիկ) ազդեցության տակ ընկնելու վտանգ էր առաջացել: Ազգային կուսակցության իշխանների ստիպումով Կոստանդին III-ը գահազուրկ է արվում ու թագը հանձնվում է եղբորը՝ Գվիդոն Լուսինյանին, որը ճանաչված էր նաև Կոստանդին IV (1342-1344 թթ.) թագավոր Հայոց անունով: Դրանից հետո Ջեհանը օգնական եղավ եղբորը՝ Գվիդոնին, և գունդստապլ հայոց պետությանը⁶⁹: Քիչ ժամանակ անց, 1343 թ. օգոստոսի 7-ին, երիտասարդ հասակում մահանում է իշխան Ջեհանը⁷⁰: Դրանից մեկ տարի անց, 1344 թ. նոյեմբերի 17-ին, հայերը սպանում են թագավոր Կոստանդին IV-ին և նրա մյուս եղբորը՝ Կոռիկոսի կոմս Բոհեմոնդ իշխանին, լատինասեր քաղաքականությունը շարունակելու պատճառով: Քանի դեռ Կոստանդին IV-ը ողջ էր, Սուլթան տիկինը և երկու եղբորորդիները գտնվում էին ապահովության մեջ: Սակայն Կոստանդին IV-ի սպանությունից հետո նրանց դրությունը փոխվում է: Հայ իշխանների խորհրդով թագավոր կարգվող մարաջախտ Պաղտինի որդի Կոստանդին V-ը (1344-1362 թթ. դեկտ. 21) հալածանք է սկսում Սուլթան տիկնոջ ու նրա երկու որդիների նկատմամբ: Թագավորը նախ նրանց բանտարկել է տալիս Կոռիկոսի ծովային ամրոցում և փորձում մեղրով թունավորել նրանց: Սուլթան տիկինը կասկածելով առատաձեռնությունից, մեղրը նվիրում է մի աղքատ կնոջ, որի պատճառով տեղնուտեղը մահանում է խեղճի երեխան: Այս եղելության վրա Կոստանդին V-ը երկու ասպետներ է ուղարկում Կոռիկոսի բերդը, որպեսզի գաղտնի խեղդամահ անեն տիկին Սուլթանին և նրա երկու երեխաներին: Կոստանդին V թագավորը այդ քայլին է դիմում, որպեսզի հետագայում թագի նկատմամբ լատինասեր հավակնորդներ չլինեն ու ժառանգությունը անցնի իր որդիներին: Սուլթան տիկնոջ կասկածները ավելանում են, և նա Կոռիկոսի բերդից փախուստի միջոցներ է որոնում: Քիչ ժամանակ անց, հաջողվում է Կիպրոսի ձկնորսների նավով գաղտագողի հեռանալ Կոռիկոսի բերդից ու հասնել Կիպրոս կղզի⁷¹, Կարպասի խորշը: Այս լուրը շատ է զայրացնում Կոստանդին V-ին, և նա լրտեսներ է ուղարկում Կարպաս խորշի ծովափ, որպեսզի մի կերպ բռնեն փախստականներին ու բերեն Կիլիկիա: Սակայն դա չի հաջողվում, և Կիպրոսի Հյուկո IV Լուսինյան (1324-1358 թթ.) թագավորը իր խնամի Սուլթան տիկնոջը և նրա երեխաներին հատկացնում է ապրուստի միջոցներ, թոշակ և Գրիդա ամրոցը՝ 3 տարի ժամանակով: Ապա այստեղից տեղափոխվում են Կիպրոսի ավելի ապահով Ս. Սիմեոն ամրոց⁷²: Դեպքերի ընթացքից զգացվում է, որ Սուլթան տիկնոջը օժանդակողներ են եղել իր և երեխաների կյանքը փրկելու գործում: Հավանական է, որ նրանցից մեկն էր Կոռիկոսի բերդապահը:

Սուլթան տիկնոջ կյանքը լի է արկածներով, փորձություններով ու հալածանքներով: Նա աննկուն կամքի տեր մի կնոջ օրինակ է: Նա ամեն միջոցի դիմել է, որպեսզի որդիներից մեկը նստի Կիլիկիայի Հայոց գահին:

⁶⁹ Մ. Չամչյան, Պատմութիւն Հայոց, Գ, Վենետիկ, 1786, էջ 347-349:

⁷⁰ W. H. Raddt-Collenberg, The Rupenides, Hetumides and Lusignans. The structure of the Armeno-Cilician dynasties, Paris, 1963, planche III. (H₂) N° 181.

⁷¹ Հ. Դարդել, նշվ. աշխ., էջ 52-55: Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. Դ, էջ 577-578:

⁷² Հ. Դարդել, նշվ. աշխ., էջ 56:

1363 թ. Կոստանդին V-ից թափուր մնացած գահին տիրելու համար Սուլթանի ավագ որդի Բոհեմոնդ Լուսինյանը փորձում է դիմել պապի միջնորդությանն ու Վենետիկի ճանապարհով գնալ Ավինյոն, սակայն անհայտ պատճառներով մահանում է Վենետիկում⁷³:

1373 թ. Սուլթան տիկինը և իր հարսը (իշխան Լևոնի կինը՝ իշխանուհի Մարգարին դը Սուասոն) գտնվում էին Կիպրոսի Նիկոսիա քաղաքում, իսկ իշխան Լևոն Լուսինյանը արգելափակված էր Ֆամագուստայի ամրոցում և մեղադրվում էր Կիպրոսի թագավոր Պետրոս I-ի (1358-1369 թթ.) սպանությանը մասնակցելու մեջ: Քննությունից պարզվում է, որ իշխան Լևոնը ոչ մի մասնակցություն չի ունեցել իր ազգական Պետրոս I թագավորի սպանության գործում: Սակայն Կիպրոսի էլեոնորա թագուհին ու ջենովացի իշխանավորները Լևոնից պահանջում էին 36000 Կիպրոսի արծաթ դահեկան փրկագին: Սուլթան տիկինը և հարսը չնչին գնով վաճառում են ողջ ունեցվածքը և ձեռք բերում 6000 Կիպրոսի արծաթ դահեկան: Լևոնը բազում աղաչանքով ընդունել է տալիս փրկագինը ու ազատվում Ֆամագուստայի բերդից: Կիպրոսում իշխան Լևոնի գլխից բազմաթիվ փորձություններ անցնելուց հետո, Սուլթան տիկինը, իշխան Լևոնը և իր կինը 1374 թվականի ապրիլի 2-ին նավով հասնում են Կոռիկոս՝ Կիլիկիայի Յայկական պետության մայրաքաղաք Սիս գնալու և թափուր գահին տիրանալու նպատակով: Կոռիկոսում բազմաթիվ փորձությունների ենթարկվելուց հետո, իշխան Լևոնը չորս համհարզներով միասին գիշերը նավով, գաղտագողի հասնում է Կիլիկիայի ծովափում գտնվող Գոնդասլաս կոչվող ծովախորշ: Իշխան Լևոնի զինակիր Սոհիե Դուլկարտն այլ նավով Գոնդասլասի ծովախորշ է բերում Սուլթան տիկնոջն ու իշխանուհի Մարգարիտ դը Սուասոնին, ձիեր ու վարձկան զինվորներ: Իշխան Լևոնը, մորը, կնոջը և զինվորների մի մասին ծովափին թողնելուց հետո, 25 հեծյալներով գաղտագողի և մեծ դժվարություններով անցնում է թուրքերի ու մամլուկների տիրույթների միջով ու հասնում Սիս մայրաքաղաք:

Ներքին երկպառակություններով ջլատված, եկամուտի աղբյուրներից զրկված ու թշնամու կողմից կտրատված Յայոց պետությունը գտնվում էր հոգևարքի մեջ: Թշնամին, լավ գիտենալով այդ դրությունը, ճնշման տակ էր պահում Յայոց երկիրը: Կոստանդին VI թագավորի սպանությունից հետո, մինչև իշխան Լևոնի Սիս ժամանելը, Յայոց պետության գործերը տնօրինել էին ավագ մարաջախտ Վասիլը և մյուս երեք խնամակալները⁷⁴: Իշխան Լևոնին հայերը մեծ հանդիսությամբ դիմավորում ու ընդունում են մայրաքաղաք, որպես պետության օրինավոր թագավորի: Նա Սսից 150 հայ ձիավոր ռազմիկներ է ուղարկում ծովափ, որպեսզի Սիս բերեն մորը, կնոջը և մնացյալ վարձկան զինվորներին: Յայ ռազմիկները Սուլթան տիկնոջը, իշխանուհուն ու զինվորների մի մասին տանում են նախ Անավարզա բերդաքաղաք, ապա՝

⁷³ Կիպրոսի Պետրոս I Լուսինյան թագավորը ակնկալություն ուներ Կիլիկիայի Յայկական պետության տիրույթները միացնել իր թագավորությանը: Յարմար առիթ էր որոնում Կոստանդին V-ից թափուր մնացած գահին տիրելու: Նրան կարող էին միայն խոչընդոտել գահի օրինավոր ժառանգորդները, իր ազգական Բոհեմոնդ և Լևոն Լուսինյան եղբայրները:

⁷⁴ Տես՝ ծանոթություն 47:

Սիս⁷⁵: Դրանից հետո Դարդելը Սուլթան տիկնոջ մասին այլևս տեղեկություն չի տալիս: Պատմաբանները համարում են, որ Սուլթան տիկինը մահացել է 1374 թ. Սիսում: 1375 թ. ապրիլի 22-ին Լևոն VI-ի հետ Կահիրե գերի տարվող ավագանու կանանց շարքում Սուլթան տիկնոջ անունը չի հիշատակվում⁷⁶: Փորձություններով լի պալատական կյանք տեսած Սուլթան տիկինը Կիլիկիայի Հայկական թագավորության դժբախտ թագուհիներից մեկն էր: Գահից, հարստությունից և ընդհանրապես կարողություններից զրկվելուց հետո, կյանքի մինչև վերջը պայքարել է որդիներին Կիլիկիայի Հայկական թագավորության գահի ժառանգորդ կարգելու համար: Նա հասավ այդ նպատակին, սակայն սպառված էր ժամանակը:

Քաղաքականության սխալ ուղի որդեգրելու հետևանքով, Կիլիկիայի Հայկական պետությունը ընկել էր անելանելի դրության մեջ: Իրար հակադրվող ներքին հոսանքների և դրսից տրվող ուժեղ հարվածների տակ կորցրել էր գոյությունը պաշտպանելու հնարավորությունները: Կիլիկիայի Հայկական թագավորությունը կաթոլիկ մի պետություն չէր կարող լինել: Լևոն VI Լուսինյանը ևս իր հոր և մյուս լատինասերների նման չուզեց հասկանալ այդ հանգամանքը և կործանեց թե՛ պետությունը և թե՛ իր ժառանգությունը: Սուլթան տիկինը մայրաքաղաքի պաշարման ժամանակ երկրորդ անգամ Սիսում ականատես եղավ իր հույսերի ի դերն ելնելը: Հավանաբար դա եղավ նրա մահվան պատճառը:

Մ. Չամչյանը շփոթ պատմություն է տվել 1365-1375 թթ. ժամանակաշրջանի մասին: Իրար է խառնել Կոստանդին VI-ի և Լևոն VI-ի գործերը⁷⁷: Ըստ նրա՝ Լևոն VI-ը ինը ամիս դիմադրել է իբր Կապանի բերդում և գերի տարվել այդտեղից⁷⁸:

Լուսինյան Լևոն VI-ի՝ Կահիրե գերի տարվելուց հետո, սպարապետ Լիպարիտի այրիի՝ Մանանա իշխանուհու և նրա որդու՝ Հովհաննեսի համար անհմաստ էր մնալ Կիլիկիայում: Կորստի էին մատնվել Կապանի կոմսության տիրույթները և տիտղոսը: Չէր մնացել ո՛չ թագավոր, ո՛չ էլ իշխանություն: Մանանա իշխանուհին իր որդու հետ տեղափոխվել⁷⁹ է Վրաստան և այնտեղ էլ հաստատվել: Դրա մի արձագանքն է Տանն Կիլիկիո Միքայել Բ Աջապահյան (1832-1855 թթ.) Կաթողիկոսի 1849 թ. նոյեմբերի 17-ի կոնդակի բովանդակությունը⁸⁰, ուր հաստատվում է Սովսեսի թիֆլիսաբնակ «Դաւիթ, Գաբրիէլ,

⁷⁵ Հ. Դարդել, նշվ. աշխ., էջ 103:

⁷⁶ Նույն տեղում, էջ 148-149:

⁷⁷ Մ. Չամչյան, նշվ. աշխ., էջ 355-360:

⁷⁸ Նույն տեղում, էջ 359-360:

⁷⁹ Տե՛ս Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. Գ, էջ 673, հմր 1112: Գարեգին վրդ. Սրվանձտյանց, Թորոս Աղբար, հ. Բ, Կ. Պոլիս, 1884, էջ 479: Մ. Չամչյան, նշվ. աշխ., էջ 359: Պատահականության արդյունք է 1466 թ. խարբերդի Սինամուտ թաղամասում հիշվող Լիպարիտի և Մանանայի որդի Հովհաննես եպիսկոպոսի գոյությունը: Նա այդ ժամանակ պիտի լիներ մոտավորապես 101-102 տարեկան: Թվում է, թե անհնարին է սպարապետ Լիպարիտի որդու և հիշյալ եպիսկոպոսի նույն անձնավորություն լինելը:

⁸⁰ «Լումա», Գրական հանդես, Ե տարի, Թիֆլիս, 1900, էջ 297-300: Բաբգեն Ա, նշվ. աշխ., էջ 635-637:

Սօդօմօն և Սօսի» որդիների ազնվական ծագումը՝ Կիլիկիայի Հայոց Լևոն VI թագավորի եղբոր՝ «Յօհաննիսի»⁸¹ սերունդից լինելը: Կոնդակը պարունակում է բազմաթիվ թերություններ և անճշտություններ, որի պատճառով էլ թվում է կասկածելի: Կոնդակի սևագիր ընդօրինակությունը գտնվել է «1899 թ. սեպտեմբերի 10-ին Էջմիածնի Մայր Աթոռի գրչագրաց մատենադարանում»⁸²: Կոնդակում հիշատակվող «ազգահամարութեան» մատյանի⁸³ տոհմական ճյուղագրությունը ևս ունի փաստարկման կարիք: Այսուհանդերձ սխալներով լի այդ կոնդակը Ռուս ցարերի մոտ պիտի ծառայեր որպես ազնվական ծագում ունեցողի փաստաթուղթ: Դա շատ կարևոր նշանակություն ուներ Կովկասում իշխանություն հաստատած ցարական կառավարության ներկայացուցիչների և թիֆլիսցի չորս եղբայրների միջև կայանալիք ապագա գործակցության համար:

Մինչ Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը, Վրաստանում ապրում էին Ռուբինյանների իշխանական տան իսկական ժառանգներ: XIV դարի սկզբին, Օշին թագավորի ժամանակ ունիթորական հալածանքներից առաջացած գժտությունների պատճառով, նրանց մի մասը, Կիլիկիայից հեռանալով, բնակություն էր հաստատել Վրաստանում:

⁸¹ Բաբգեն Ա, նշվ. աշխ., էջ 637: Կոնդակում գրված է. «...գիտեմք և վկայեմք ի Յօհաննիսե որ է եղբայր Արքային Լեւոնի. ծնաւ Ակոր...»:

⁸² «Լոււմա», էջ 297, ծան.1:

⁸³ Տոհմագրական-եկեղեցական մատյան (քուրուկ):